

## РОЗДІЛ 4

### ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.94

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/58>

#### ПОРУШЕННЯ МАЙНОВИХ ПРАВ ВНАСЛІДОК АГРЕСІЇ РФ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

#### PROPERTY RIGHTS VIOLATION CAUSED BY RUSSIAN AGGRESSION: PROBLEMS AND WAYS OF RESOLVING

Александрова А.О., студентка IV курсу господарсько-правового факультету  
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Пашкова Н.В., студентка IV курсу господарсько-правового факультету  
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Циганенко К.О., студентка IV курсу господарсько-правового факультету  
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджено питання відновлення майнових прав, що були порушені внаслідок збройної агресії РФ, визначено відповідну проблематику, яка стосується встановлення відповідального за заподіяння шкоди суб'єкта, джерел відшкодування, відсутності на міжнародному рівні ефективних правових механізмів, спроможних зобов'язати агресора виплатити компенсацію та відсутності на національному рівні норм, які б дозволяли відновити порушене право власності шляхом націоналізації майна РФ та її громадян.

Авторками проаналізовано види порушень прав власності, що спостерігаються у період дії правового режиму воєнного стану, та виокремлено такі їх види:

- 1) мародерство (розкрадання);
- 2) знищення майна в результаті бойових дій (обстріли, авіаудари);
- 3) незаконне переоформлення майна на ім'я іншої особи за законодавством іноземної держави.

Акцентовано увагу на низькій ефективності звернення для вирішення вищевказаних проблем до міжнародних судових інстанцій, зокрема, МКС та ЄСПЛ, з посиланням на принципове недотримання РФ норм міжнародного права, а також зауважено на проблемі нератифікації Римського статуту МКС, виключення її з Ради Європи.

Визначено, що суб'єктом відповідальності за спричинену майнову шкоду в результаті бойових в Україні повинна бути держава-агресор, а джерелами відшкодування у майбутньому зможуть виступати репарації як форма грошових платежів переможеної держави, держави-переможниці або кошти, отримані в результаті реалізації примусово вилучених об'єктів права власності РФ та її громадян.

Зроблено висновок про відсутність ефективних способів захисту права власності в умовах бойових дій в Україні. Для вирішення зазначеної проблеми запропоновано внести зміни до законодавства, розширивши перелік можливих варіантів оплатної передачі майна держави-агресора та її громадян у власність фізичних та/або юридичних осіб, з вказівкою на необхідність деталізації цього положення у постанові КМУ, у якій необхідно закріпити механізм реалізації примусово вилученого майна, належного РФ та її громадянам, з подальшою виплатою особам, що зазнали внаслідок збройної агресії порушень прав власності, рівноцінної грошової компенсації.

**Ключові слова:** збройна агресія РФ, порушення права власності, захист майнових прав, законодавство, відшкодування шкоди.

The article examines the issue of the restoration of property rights that were violated as a result of the armed aggression of the Russian Federation, defines the relevant issues related to the establishment of the subject responsible for causing damage, sources of compensation, the lack of effective legal mechanisms at the international level capable of obliging the aggressor to pay compensation and the absence of norms at the national level that would allow restoring the violated property right through the nationalization of the property of the Russian Federation and its citizens.

The authors analyzed the types of violations of property rights observed during the period of martial law, and identified the following types:

- 1) looting (theft);
- 2) destruction of property as a result of hostilities (shelling, airstrikes);
- 3) illegal re-registration of property in the name of another person under the legislation of a foreign state.

Attention was focused on the low effectiveness of addressing the above-mentioned problems to international judicial bodies, in particular, the ICC and the ECtHR, with reference to the fundamental non-compliance of the Russian Federation with the norms of international law, as well as the problem of non-ratification of the Rome Statute of the ICC, its exclusion from the Council of Europe.

It was determined that the subject of responsibility for property damage caused as a result of hostilities in Ukraine should be the aggressor state, and the sources of compensation in the future could be reparations in the form of monetary payments by the defeated state, the victorious state, or funds obtained as a result of the sale of forcibly seized property rights of the Russian Federation and its citizens. It was concluded that there are no effective ways to protect property rights in the conditions of hostilities in Ukraine. In order to solve this problem, it is proposed to amend the legislation by expanding the list of possible payment options for the transfer of property of the aggressor state and its citizens to the ownership of individuals and/or legal entities, with an indication of the need to detail this provision in a resolution of the CMU, in which it is necessary to enshrine the mechanism for the implementation of forced seized property belonging to the Russian Federation and its citizens, with the subsequent payment of equivalent monetary compensation to persons who suffered violations of property rights as a result of armed aggression.

**Key words:** military aggression of the Russian Federation, violation of property rights, protection of property rights, legislation, compensation for damage.

**Постановка проблеми.** З 2014 року Україна потерпає від протиправної збройної агресії з боку Російської Федерації (далі – РФ). Починаючи з 24 лютого 2022 року дії

держави-агресора набули нових та непередбачених масштабів. Надзвичайно великої шкоди зазнали жителі України, які втратили своїх близьких і рідних та/або мають фізичні

страждання, моральну шкоду, майнові (матеріальні) збитки від знищення та пошкодження майна. Держава-агресор завдає шкоду майну, яке є власністю: держави, територіальних громад, юридичних та фізичних осіб. Підрахунок обсягів завданих збитків шокує та викликає необхідність розглянути існуючі та можливі порушення у майнових правовідносинах.

**Стан дослідження.** З огляду на те, що ситуація в нашій країні є новою та унікальною для міжнародного права, наукові дослідження у цій сфері лише починаються і матимуть глобальне значення як з теоретичної, так і практичної сторони. На сьогодні концептуальних досліджень проблеми захисту права власності в умовах війни немає.

**Метою дослідження** є виявлення проблем захисту майнових прав громадян України у зв'язку із завданням шкоди діями РФ та пошук шляхів для їх вирішення.

**Виклад основного матеріалу.** Російсько-українська війна триває з 2014 року, і за цей час було завдано руйнування цивільним об'єктам та майну різних форм власності. Хотілось би почати дослідження з аналізу видів порушених майнових прав, які спостерігаються в Україні вже більше 8 років. Серед видів можна виокремити наступні: повне або часткове знищення майна, суттєве зниження в ціні майна аж до його знецінення, повне або часткове розкрадання майна. Важливо наголосити, що порушення права власності, які спостерігаються у період воєнних дій можуть бути безпосередньо пов'язані з такими діями, так і коли цей фактор використовують як причину для вчинення порушень (наприклад, у випадку мародерства або переоформлення викраденого майна за законодавством окупаційної влади).

Враховуючи тяжкість наслідків спричинених агресією РФ постає питання про захист порушеного права власності: віднайдіння реальних механізмів такого захисту та аналізу стану законодавчого забезпечення захисту порушених майнових прав.

Аналізуючи світовий досвід та практику, яка склалася в нашій країні, найбільш дієвими є наступний алгоритм стосовно захисту порушених прав. В першу чергу – це зібрати доказову базу, яка засвідчує факт вчинення порушення щодо вашого особистого майна. Наприклад, у випадку конфіскації це можуть бути рішення та будь-які види письмових повідомлень окупаційної влади, рішення окупаційних судів, які підтверджують посягання на ваші майнові права; у випадку мародерства, пошкодження або знищення – це можуть бути фото- та відеоматеріали, показання сусідів та очевидців.

Надалі все залежить від розмірів та масштабів завданої шкоди, ми можемо звернутися до національного та міжнародного права. В Україні є механізм для відшкодування збитків, який складається з фіксації, обстеження та оцінки пошкодження, з подальшим зверненням до відповідних органів, передбачених законодавством. У міжнародному праві – це звернення до міжнародних інстанцій: Міжнародного кримінального суду або Європейського суду з прав людини.

Стосовно першої міжнародної інстанції, то необхідно звернутися із заявою про вчинення кримінального правопорушення до правоохоронних органів, які фіксують факт зазіхання на майнові права та їх порушення. Потім отримання статусу потерпілого та передача інформації про вчинення РФ воєнних злочинів до Міжнародного кримінального суду. Так, відповідно до статті 5 Римського статуту МКС, суд розглядає коло питань, серед яких є воєнні злочини, до них відносяться пошкодження об'єктів цивільної інфраструктури [6]. У березні 2022 року Прокурор МКС Карім Хан прийняв рішення про початок повноцінного розслідування воєнних злочинів, вчинених в Україні [1]. Відповідно до частини 1 статті 75 Римського статуту МКС суд встановлює принципи щодо відшкодування збитків потерпілим [6]. Також він може визначити масштаби

та розмір будь-якої шкоди, збитків, заподіяних потерпілим у своєму рішенні. Отже, теоретичне обґрунтування ми маємо. На практиці виникають питання, яке рішення та якого органу змусить РФ відшкодувати шкоду, враховуючи той факт, що РФ не ратифікувала даний статут. Проте, ми розуміємо, як Україна зацікавлена в існуванні такого механізму, де вона в інтересах всіх приватних осіб зможе пред'явити майнові вимоги до держави-агресора. Тому єдине, що зараз ми можемо робити – фіксувати та описувати шкоду, яка була завдана майну на підприємствах.

Щодо другої міжнародної інстанції, то необхідно звернутися до Європейського суду з прав людини зі скаргою на порушення РФ першої статті Першого Протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Ця стаття захищає право власності, і написана так: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права» [4]. Тобто, ЄСПЛ гарантує захист власності, і у разі порушення ми можемо звертатися до нього, але й тут є деякі нюанси.

Судова практика у цій установі склалася так, що в умовах воєнного зіткнення держав за певну територію, бомбардувань, артилерійських обстрілів тощо встановити здійснення контролю (а отже поширення юрисдикції) тієї або іншої держави над відповідною територією неможливо. Наприклад, у важливій для нас справі Грузія проти Росії (II), щодо збройного конфлікту між Грузією – з одного боку та РФ і сепаратистськими угрупованнями Південної Осетії та Абхазії – з іншого боку. ЄСПЛ зробив висновок: «...У зв'язку з цим можна виходити з того, що у разі воєнних дій, у тому числі, наприклад, збройних нападів, бомбардувань або артилерійських обстрілів, які здійснюються під час міжнародного збройного конфлікту, взагалі не можна говорити про «ефективний контроль» над районом. Сама реальність збройного протистояння і бойових дій між збройними силами противника, які прагнуть встановити контроль над територією в умовах хаосу, означає відсутність контролю над територією. Це також стосується і цієї справи, враховуючи, що більша частина бойових дій відбувалася в районах, які раніше перебували під контролем Грузії. Зважаючи на всі ці фактори, Суд приходить до висновку, що події, що мали місце в період активної фази бойових дій (8-12 серпня 2008 р.), не підпадають під юрисдикцію РФ в контексті статті 1 Конвенції» [7]. Аналізуючи практику, ЄСПЛ буде враховувати, чи було встановлено РФ фактичний/ ефективний/ загальний контроль на відповідній території, на якій відбувались порушення майнових прав. Тому вже зараз ми бачимо недолік, бо у містах, де були бомбардування, артилерійські обстріли, проте контролю над територією не було встановлено (наприклад, ряд великих прифронтових міст – Харків, Дніпро, Запоріжжя і т.д.) скоріш за все держава-агресор, не відповідатиме за завдану шкоду [2].

Проте ми вважаємо, що навіть за ідеальних умов, якщо Суд все ж таки постановить рішення, в якому зобов'яже РФ поновити права заявника, та виплатити компенсацію – при сьогодиншньому режимі РФ не стане це виконувати. Прикладом для аргументування цієї тези, є російський закон, що дозволяє не виконувати рішення ЄСПЛ, які вступили в силу після 15 березня 2022 року. Тим більше, враховуючи статистику Комітету Міністрів Ради Європи, на сьогодні РФ займає перше місце серед усіх держав-членів Ради Європи по не виконанню рішень ЄСПЛ.

Не можна не згадати і про виключення РФ з Ради Європи, що стало відповіддю на агресивну поведінку цієї держави, систематичне порушення основоположних норм міжнародного права, котрі закріплені в Статуті ООН, фактично означає втрату можливості звернутися за захистом до ЄСПЛ, оскільки РФ нині не лише не зобов'язана

дотримуватися вимог ЄКПЛ, на неї не поширюється юрисдикція Суду, тому даний варіант не можна розглядати як дієвий щодо відшкодування завданої в результаті бойових дій шкоди.

Отже, ситуація в нашій країні є новою та унікальною для міжнародного права. На нашу думку, застосування способів захисту ще буде модифікуватися, і врешті-решт, буде винайдено винятковий юридичний механізм захисту порушених прав, який в подальшому може бути взятий за взірць всім міжнародним співтовариством.

Найактуальніше питання сьогодні – це розмір відшкодування шкоди і порядок його визначення. Як заявив Прем'єр-міністр України Денис Шмигаль 5 вересня 2022 року: «Спільно зі Світовим банком Міністерство розвитку громад і територій верифікувало завдану Росією шкоди на 326 млрд дол. Тобто, це – пряма шкода, яку на сьогодні вже верифіковано, фізична шкода» [9].

Проте, у своїй заяві голова уряду зазначає про прями збитки, але треба враховувати й непрямі, якраз їх підрахувати важче.

До непрямих збитків належить моральна шкода, завдана різними наслідками збройної агресії, особливо через порушення звичаїв та законів війни державою-агресором. У правовій площині підрахувати ці розміри завжди було складно, бо вони включають у себе ряд факторів, таких як глибина душевних страждань, вимушені зміни у звичному житті, приниження честі й гідності та багато інших.

До непрямих збитків, саме суб'єктів підприємництва належить неотриманий прибуток. Це й упущена вигода; втрати від неоплачених товарів, робіт та послуг, наданих і спожитих на тимчасово окупованих територіях, і врешті-решт – істотне падіння вартості навіть віцілілих майнових активів.

Також до проблем обчислення збитків можна віднести різноманітні чинники, які могли вплинути на пошкодження або знищення майна. Наприклад, майно може бути мобілізованим і використовуватись для цілей ЗСУ. Також руйнації з майном могли відбутися під час деокупації, на знищення майна могли вплинути дії третіх осіб (грабежі, крадіжки, мародерство), або дія природних факторів.

Проте, у разі законодавчого запровадження презумпції вини держави-агресора, такі чинники не матимуть впливу на встановлення причинно-наслідкового зв'язку та вирішення питання про відшкодування збитків за рахунок РФ.

Одним із найскладніших питань, що виникають з приводу врегулювання відносин щодо відповідальності за завдану майнову шкоду в результаті бойових дій, є визначення кола суб'єктів, на яких має бути покладений обов'язок її відшкодування. Традиційно питання відшкодування шкоди майнового характеру є об'єктом регулювання цивільного законодавства, яке виходить з того, що відповідальність має покладатися на особу, яка її завдала. У якості прикладу можна навести положення ч. 1 ст. 1166 Цивільного кодексу України, згідно з якою завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, майну фізичної або юридичної особи шкода, має відшкодуватися в повному обсязі особою, яка її завдала [8]. Наведена норма є доцільною для застосування лише у тому випадку, коли встановлено належного відповідача.

Проте значна частина дискусій з приводу визначення відповідального суб'єкта зводяться до того, що тягар відшкодування має покладатися на державу-агресора, оскільки майнова шкода може заподіюватися не лише внаслідок безпосередніх бойових дій, наприклад в результаті авіаударів, обстрілів, а й через протиправну конфіскацію майна окупаційною владою, його розкрадання. У більшості випадків особа позбавлена можливості визначити винного у заподіянні шкоди, тому розглядати норми цивільного

законодавства у якості одного із варіантів відшкодування шкоди не є ефективним для захисту порушених прав. Очевидно, що постає необхідність запровадження особливого законодавчого механізму на національному рівні, який би засновувався на приписах Конституції України, нормах міжнародних договорів та дозволяв притягати до відповідальності саме державу-агресора.

Нагальним є також визначення джерел відшкодування заподіяної майнової шкоди як ресурсів, що становитимуть матеріальну основу відновлення порушених прав власника у розмірі, що дорівнюватиме збиткам. Зокрема, доцільним є розглянути такі джерела відшкодування шкоди:

1) репарації, що являють собою грошове або матеріальне відшкодування збитків, спричинених війною, котре має виплачувати державі-переможниці держава, що програла [3, с. 165]. Розглядаючи репарації як спосіб відновити порушене право власності, слід вказати на тривалість такого процесу, оскільки після перемоги, Україні, аби заявити репараційні вимоги, необхідно буде, по-перше, пред'явити задокументовані факти щодо заподіяння агресором шкоди, це можуть бути фото- і відеоматеріали, акти окупаційної влади, якими порушувалися права людини тощо. По-друге, правовою підставою такого відшкодування має виступати відповідний міжнародний договір, історичним прикладом якого виступає Версальський мирний договір 1919 року, згідно з яким переможена держава мала виплачувати державам-переможницям відшкодування. Також на внутрішньодержавному рівні поставатиме необхідність прийняття нормативного акта, який би регулював питання порядку розподілу репараційних коштів для відшкодування втрат власників майна;

2) примусове вилучення об'єктів права власності РФ та її громадян, що являє собою примусове безоплатне повернення майна на користь постраждалої держави з підстав суспільної необхідності, яка виникла внаслідок збройної агресії. Таке визначення впливає з аналізу приписів Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів». Даний нормативний акт являє собою підґрунтя примусового вилучення на користь нашої держави рухомого і нерухомого майна, коштів, вкладів у банках, цінних паперів, корпоративних прав, іншого майна (активів), що знаходяться (зареєстровані) на території України та безпосередньо або через афілійованих (пов'язаних) осіб належать РФ та її резидентам [5]. Метою такого вилучення є необхідність вирішення проблем суспільної, військової необхідності. Однак, на жаль даний закон не містить положень, які б дозволяли відшкодувати завдану бойовими діями майнову шкоду.

Аналізуючи наведені джерела, можна дійти висновку, що в умовах сьогодення оптимальним варіантом відшкодування є саме примусове вилучення об'єктів права власності РФ та її громадян, яке вже зараз, на відміну від репарацій, отримання яких є тривалим процесом, дозволить громадянам, що зазнали майнових втрат отримати їх відшкодування. Також доцільним є внесення законодавцем до положень, які унормовують правовий режим примусово вилучених в Україні об'єктів права власності, зокрема ч. 1 ст. 4 «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів», пункту 4, у якому передбачити можливість компенсації майнових втрат, що зазнали громадяни України внаслідок агресії з боку РФ. З метою виконання такого положення необхідно розробити постанову КМУ, котра б детально регулювала питання, пов'язані з владними суб'єктами, уповноваженими приймати відповідні заяви громадян, порядком підтвердження заподіяної шкоди, способами оплатного відчуження рухомого та нерухомого майна, що належить на праві власності РФ та її громадянам, зокрема запровадження процедур тор-

гів, аукціонів, формами відшкодування шкоди, найбільш доцільною з яких вважається грошова, за розмірами еквівалентна втратам особи.

На основі проведеного дослідження необхідно сформулювати такі **висновки**:

1) суб'єктом відповідальності за майнову шкоду, що прямо або опосередковано спричинена бойовими діями, має виступати РФ;

2) наразі немає ефективного способу захисту права власності як у міжнародному, так і в національному законодавстві, що зумовлено виключністю обставин, у яких знаходиться Україна, великим нормативним навантаженням, пов'язаним з постійним прийняттям нових та оновлення вже існуючих актів законодавства, міжнародною ізоляваністю агресора, що позбавляє нашу державу та її громадян можливості звернутися до міжнародних інстанцій з метою отримання відшкодування;

3) найбільш відповідним до умов бойових дій способом відновлення порушених майнових прав в умовах повномасштабної війни може бути примусове вилучення об'єктів права власності РФ та її громадян на користь України як постраждалої держави, яке, на відміну від репарацій, в найкоротший проміжок часу дозволить громадянам отримати справедливе відшкодування ще до завершення війни;

4) існує необхідність модернізації законодавства, що полягатиме у внесенні змін до вже існуючого ЗУ «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів», та дозволить розширити перелік способів використання примусово вилученого майна РФ та її громадян. Також доцільно прийняти постанову КМУ, котра б детально унормувала процес від самого вилучення до реалізації відповідних об'єктів права власності, та передачі отриманих коштів громадянам, що зазнали порушень права власності.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Генпрокурор Ірина Венедіктова та Прокурор Міжнародного кримінального суду Карім Хан обговорили співпрацю. *Офіс Генерального прокурора*: веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/ro> (дата звернення: 20.10.2022).
2. Грузія проти Росії: які уроки варто засвоїти Україні? *Правосуддя під час конфлікту в Україні*: веб-сайт. URL: <http://justiceforthefuture.org.ua/mijnarodne/echr/gruziya-proti-rosii-ii-yaki-uroki-var-to-zasvoiti-ukraini/> (дата звернення: 20.10.2022).
3. Камишанський М. М. Особливості визначення розмірів компенсацій (репарацій) після Першої світової війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 165-169.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_004](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004) (дата звернення: 18.05.2022).
5. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів: Закон України від 3 березня 2022 р. № 2116-IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20>
6. Римський статут міжнародного кримінального суду від 16 січня 2002 р. № 995\_588. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_588#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text) (дата звернення: 16.04.2022).
7. Рішення ЄСПЛ у справі «CASE OF GEORGIA v. RUSSIA (II)» від 21.01.2021, справа № 38263/08. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-207757%22%5D%7D>
8. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 16.10.2022).
9. Шмигаль розповів, яку суму становить пряма шкода, завдана агресією Росії. *Українська правда*: веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/09/5/691140/>